

ДА ЛИ ЈЕ ПЕСМА “ХЕРАКЛОВ ШТИТ” КОСМОГОНИЈСКИ МИТ ИЛИ МАЛА ЛЕКЦИЈА ИЗ АСТРОНОМИЈЕ?

АЛЕКСАНДРА БАЈИЋ

*Друштво за археоастрономска и етноастрономска истраживања
“Влашићи”, Београд*

E-mail: aleksandra.bajic@gmail.com

Резиме: Песма "Хераклов штит" се још од времена антике приписује Хесиоду, мада ауторство није сигурно. У одређеним њеним деловима се понављају фрагменти из Хомеровог "Ахиловог штита", па има истраживача, који сматрају да је реч о (неуспелој) компилацији. Хесиод је живео и радио у седмом веку старе ере, па ако песма није његова, ми заправо не знамо када је настала. Ако је у време процвата Хеладе приписана овом аутору, за то је морао постојати неки разлог, па се време њеног настанка може, у недостатку других временских одредница, сместити у време Хесиода.

На први поглед, песник прича један мит, описује борбу Херакла са Кикном и Аресом, богом рата и Кикновим оцем. Некако уз пут, описује и штит, којим рукује главни јунак, Херакле, као и његов родослов. Читалац мора да примети да се сви актери песме могу видети на небу; Кикно, као сазвезђе Лабуд (његово име то и значи), Херакле, као сазвезђе Херкул, Јолај, његов кочијаш као сазвезђе Аурига (Кочијаш), Аполон као Сунце – он и јесте соларни бог, Арес, као планета Марс, коју су антички писци називали Пиреис („ватрени“). Тако, песма се може читати као мит о настанку описаног дела неба или као мала лекција из астрономије са описом дела неба. Циљ овог рада је да укаже на могући астрономски значај ове песме.

Кључне речи: Кикно, Херакле, Пагаса, археоастрономија

1. УВОД

Догађаји описани у песми су следећи: Кикно, Аресов син је поставио заседу у близини светилишта Аполона Пагасејског и опљачкао вернике, који су тамо кренули, како би принели жртву; Аполон је тешко увређен, јер је опљачкано стадо од сто говеда које је било њему намењено. Он позива Херакла да казни Кикна и овај, са својим кочијашем Јолајем стиже у Пагасу. Атина га упозорава да се чува Аресовог беса, након што убије Аресовог сина. Истовремено упозорава и Ареса, да неће успети да убије Херакла јер

„није тако речено“. Настаје борба, Херакле убија Кикна, на шта га напада Арес. Атина скреће Аресово копље у страну, те овај не успева да повреди Херакла, док му овај зарива своје копље у бутину. Рањени Арес одлази на Олимп, убијеног Кикна сахрањује његов таст, али речни бог Ахерон уништава гроб, по Аполоновој наредби.

• Песма приказује одређен след догађаја, за који опис штита једног од учесника нема неког великог значаја. Добро је да је штит квалитетан, али, то је могло да буде саопштено једним јединим стихом. Ако је опис штитова јунака битан, онда бисмо очекивали и опис Аресовог, заједно са описом онога којим се штити Кикно, али тога нема. Хераклов штит има своју практичну улогу у догађају у једној јединој реченици песме:

...Тада је Кикно, жељан да убије сина свемоћног Зевса,
ударио о његов **штит** бронзаним копљем, али није поломио
бронзу; дар бога је спасио његовог непријатеља...

Када Кикно погине, Арес ће напасти Херакла копљем, али то копље неће повредити хероја, нити додирнути штит, Атина ће га скренути у страну.

Када се зна да је опис Ахиловог штита из Илијаде у ствари опис неба, те да је на моменте дословце преписан у песми коју анализирамо, може се претпоставити да је ту стављен намерно, како би се упућеном слушаоцу назначило да догађаји ту описани имају везе са описом неба и неких небеских догађаја. Управо ту идеју треба испитати.

Песма *Хераклов штит* се може поделити на неколико делова:

• У првом делу песме, говори се о околностима Херакловог рођења, објашњава се митски однос са полу-братам Ификлом, испоставља се да је Хераклов кочијаш и одани пријатељ Јолај, Ификлов син. Њих двојица се спремају за подвиг, да убију Кикна, Аресовог сина, који се усудио да увреди Аполона Пагасејског, бога Сунца. Име Кикно (Cycnus) значи „лабуд“.

Слика 1: Име Кикно (Cycnus) значи „лабуд“ а та птица је насликана и на штиту јунака, који се бори са Хераклом.

• У другом делу, описује се детаљно штит, који у битку носи Херакле. Песник каже да је то божанска рукотворина митског ковача Хефеста, коју је овај поклонио (“дар бога“) свом полубрату, хероју. На штиту су вешто израђене сцене са Земље и са Неба, одвојене Океаном. Облик штита је свакако погодан да се на њему прикажу схватања о равној, дискоидној Земљи, окруженој Океаном, који је, за поморску земљу као што је Грчка, често истоветан са хоризонтом, линијом која привидно спаја небо и Земљу. Опис неба у овом делу песме укључује и богове, на моменте се стиче утисак да су поменута и сазвезђа, те да је сам штит некаква симболична слика неба и Земље. Док описује штит, **песник повремено прича страшне приче, описујући језива, крволочна бића са штита, потом опушта слушаоца, причајући оне идиличне, као да се игра његовим осећањима.**

У трећем делу песме, описан је окршај Херакла, најпре са Кикном, потом и са Аресом. Као место догађаја, наводи се свети шумарак Аполона Пагасејског.

*...и цео свети шумарак и олтар Пагасејског Аполона
су горели због страшног бога (Ареса) и његовог оружја;
његове очи су севале ватром...*

2. ПРОСТОРНЕ ОДРЕДНИЦЕ

Песник саопштева место догађаја, свети шумарак Аполона Пагасејског.

Зато, упутно је потражити Пагасе на мапама, антички грчки град, поред кога се налазио поменути свети шумарак:

Слика 2: Пагасејски залив са градом Пагасе у Тесалији. У близини су Јолк и Теба „са седам капија“, градови који се такође помињу у песми (Преузето са Википедије, чланак Пагасе).

Слика 3: Место античког града Пагаса (Pagasae), према Zoom Earth (Microsoft) сателитској мапи. Претпоставља се да су места посвећена Аполону (Сунцу) увек са добрим видомом.

3. ВРЕМЕНСКЕ ОДРЕДНИЦЕ

Песник на самом крају песме инсистира на објашњењу да се борба Херакла са Кикнусом и Аресом десила у сред жарког лета, помињу се зријавци, и „врели“ Сиријус.

*...када Сиријус пече месо (тада као брада расте просо
ког људи сеју лети), када још незрело грозђе,
које је Дионис дао људима - радост и туга
у исто време - почиње да се пребојава,
у тој сезони су се борили, док се дизала гласна галама...*

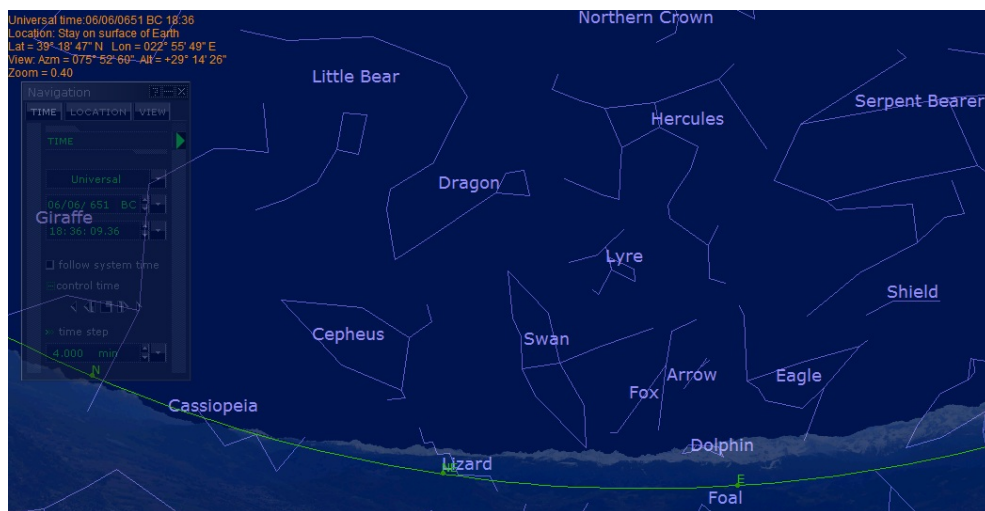
Управо та временска одредница унутар календарске године, у коју се смешта догађај из песме, сугерише да је можда реч о миту о настанку сазвежђа Лабуд (данас Цигнус, Арат из Сола га назива Орнис, т.ј. Птица).

Позната је астрономска чињеница да се сазвежђе Лабуд налази у непосредном суседству сазвежђа Херкулес (римски еквивалент грчког Херакла), те да се између њих налази мало сазвежђе Лире са веома сјајном звездом Вега. Лира се у митовима приписује Аполону (који је заправо главни покретач догађаја у овој песми), али и Хераклу.

Као шири временски период на који би се могли односити догађаји из песме, узећемо време у коме је живео Хесиод, јер је песма у време антике приписивана баш њему.

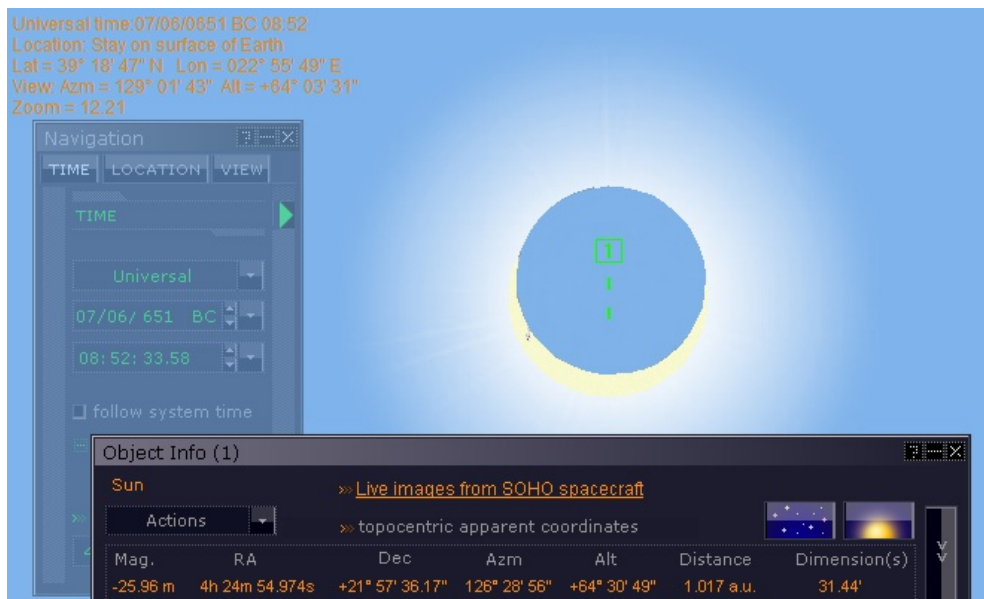
Према астрономском софтверу ПЛСВ (Планетарна, Стеларна и Лунарна Видљивост), ако је посматрано небо из Пагасе, средином седмог века старе

ере, сва три сазвежђа су током лета била видљива целе ноћи (јер су летње ноћи краће од дана). Крајем маја, могао се посматрати вечерњи излазак Лабуда (Херкул је већ био изишао), било је потребно петнаестак дана да би сазвежђе цело било видљиво у вечерњем сумраку. Тих дана се види и јутарњи, хелијакални излазак Капеле, најсјајније звезде сазвежђа Кочијаш (Аурига), на истом правцу (азимуту) где је изишао Лабуд.

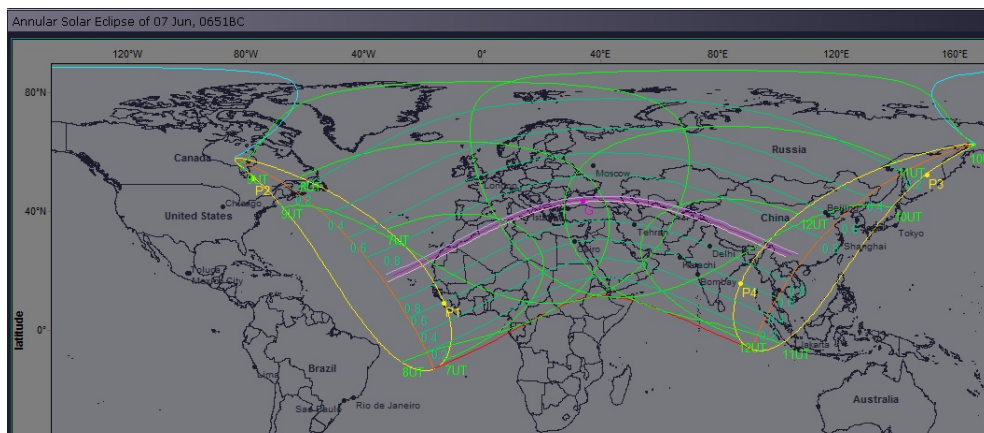

Слика 4: Вечерњи (акронихални) излазак Лабуда, 6. јуна 651. године старе ере. Сазвежђе захвата велику “површину” неба, па је потребно неколико дана да би се у вечерњем сумраку видело цело. Речено језиком симбола, Кикно је дошао на место догађаја, у близини светилишта Аполона Пагасејског.

7. јуна 651. године старе ере, из Пагасе (места Аполона Пагасејског), се могло посматрати готово потпуно помрачење Сунца. Речено језиком симбола, бог Сунца је тешко увређен.

Слика 5: Помрачење Сунца, посматрано из Пагасе, 7. јуна 651. године старе ере, око 10 сати пре подне, по локалном времену (на анимацији Ред Шифт 7 је време рачуно као универзално, УТ).

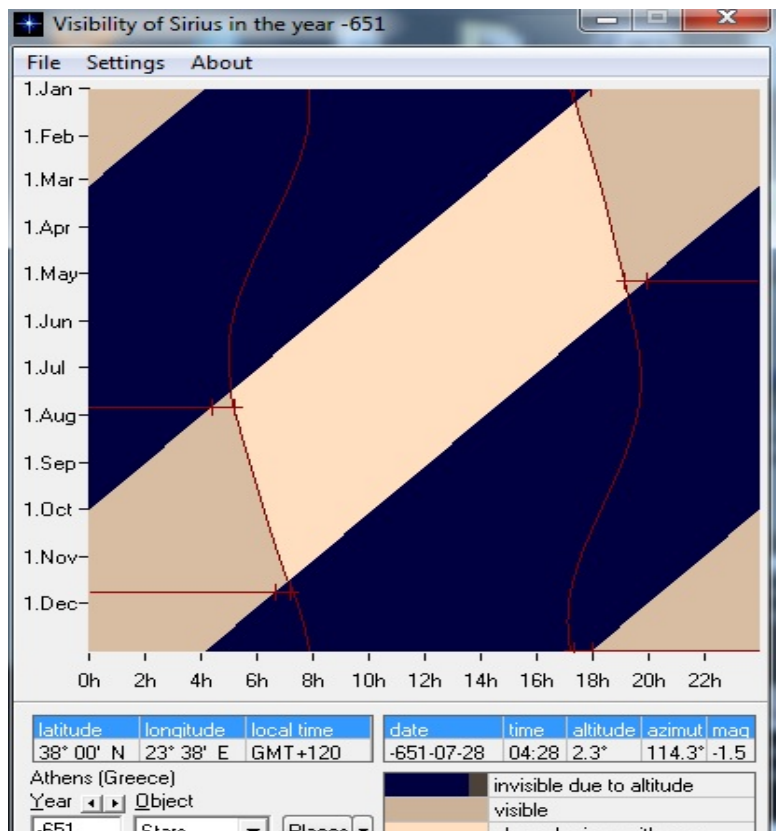

Слика 6: Помрачење Сунца, посматрано из Пагасе, 7. јуна 651. године (мапа по опцији “Звездани дневник” истог софтвера).

Песма даље каже да Аполон Пагасејски позива Херакла (који се налази у близини) на борбу против Кикнуса, који се појавио на небу и увредио божанство. Митска битка не почиње одмах, што се види из Хераклових речи, након што га Јолај упозорава да се наоружа:

... “О, јуначе, Јолају,
изданку небеса, тешко да је груба битка баи близу;
али, пошто си показао своју вештину у другим приликама,
потерај величанственог коња Ариона црне гриве,
на сваки начин ми помози колико можеш.”

Борба почиње тек онда када је хелијакално изашао Сиријус, како је то у песми јасно речено.

Слика 7: Видљиви (апаратни) јутарњи (хелијакални) излазак Сиријуса 28.јула 651. године старе ере, према астрономском софтверу ПЛСВ (то је први видљиви јутарњи излазак Сиријуса, који се пре тога нешто дуже од два месеца није видео на ноћном небу).

А до када битка траје? Митски завршетак догађаја се одвија овако: Кикно (Лабуд) је мртав, Херакле је, са својим кочијашем отишао са места догађаја.

Одговарајућа ситуација на небу у седмом веку старе ере постоји почетком септембра, када се из Пагасе могао посматрати практично истовремени јутарњи залазак сазвежђа Лабуд и Херкул (један актер је мртав, други одлази

са лица места. Одмах након тога, Аполон (Сунце) поново влада јер свиће дан.

У овој песми, постоји још неколико малих индиција да су у њој опевани астрономски догађаји: током децембра, Лабуд није видљив на небу у другој половини ноћи; током јануара, видљив је само рано увече и касно пред јутро (јер ноћ траје дуго), док је у фебруару видљив само у другој половини ноћи. Сазвежђе се налази на северној небеској хемисфери и северно од еклиптике, зато никада није целе ноћи невидљиво на небу (његова деклинација је у време Хесиода и настанка ове песме била око $\delta = 34^{\circ} 20'$). Дакле, када је Лабуд током зиме у делу ноћи “одсутан” са неба. Према познатом миту, он тада “служи” Аполона, носи га у Хипербореју на својим леђима, то му је казна за увреду божанства.

Треба запазити још пар појединости у овој песми:

*...Јер, нашао га је (Кикна) у близини Аполона, чије стреле далеко иду,
њего и његовог оца Ареса, никад ситог рата;
оружје им је сијало као блистави пламен, док су стајали
на својим колима; њихови брзи коњи тукли су земљу
својим копитима, **прашина** беше око њих, дизана точковима и
копитима, а чврста кочија звечала од коњских скокова...*

Лабуд је сазвежђе, које се налази унутар Млечног пута, те изгледа као да је “окружено прашином”. Прашине има још у овој песми:

*...Тада је Јолај, миљеник неба, страшним гласом
позвао коње, на његову заповест, брза је кочија
крнула друмом, подижујући **прашину** са равнице...*

Ако би Јолај у време Хесиода био схваћен као персонификација небеског кочијаша, сазвежђа Ауриге, онда је и ово тачно: и Аурига се, већим делом, налази унутар Млечног пута, и ово сазвежђе изгледа као окружено “прашином”.

Било би веома изазовно видети положај планете Марс (а Марс је римско божанство, еквивалентно грчком Аресу), али је седми век пре нове ере сувише рано да би се Арес могао са сигурношћу сматрати божанском персонификацијом планете Марс.

4. УМЕСТО ЗАКЉУЧАКА

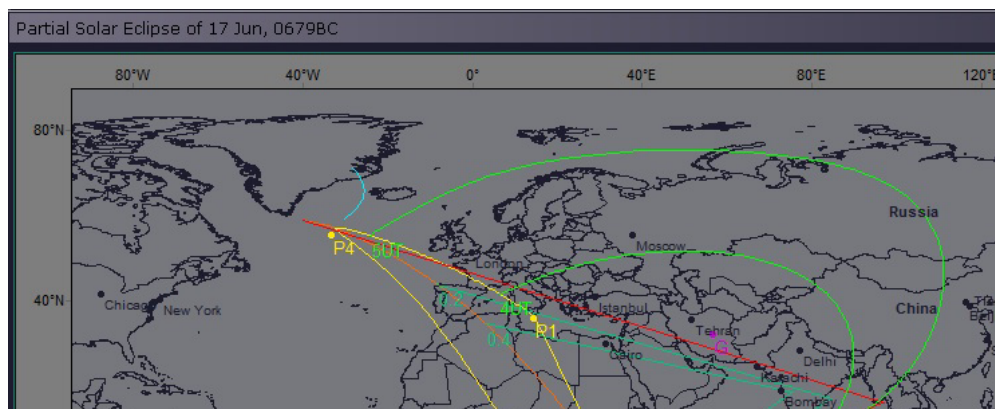
Сви астрономски догађаји, који би могли бити описани у песми, осим помрачења Сунца, одвијали су се сваке године изнова, по истом редоследу. Ако је помрачење Сунца (увреда Аполона) било повод за настанак мита, свако наредно понављање следа догађаја (осим тог помрачења), било је повод за “освежење сећања”, т.ј. поновно причање мита, који је чувао сећање на то помрачење.

Да ли би ова песма могла да буде једна лекција о звездама и сазвежђима, која се прича ноћу, поред ватре? Страшне приче о грозним бићима и догађајима, који се помињу у опису штита, можда имају неку посебну улоту. Страх је јака емоција, можда намерно изазвана, како би поспешила памћење. Психолози знају да се најбоље памте догађаји и подаци праћени снажном емоцијом. То је један мнемонички трик, у неким срединама познат од давнина.

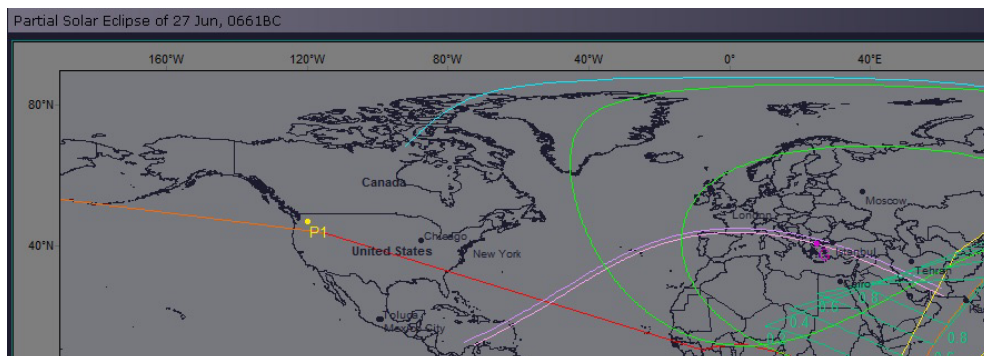
Можемо да замислимо једног оца (звездознанца), који је управо својој деци показао сазвежђа Херкул, Лабуд и Кочијаш на летњем ноћном небу, а онда им, уз ватру причао о Страху и Ужасу, Харпијама, Смрти и Хаду и свим оним другим страшним бићима са Херакловог штита. Деца ће ново знање везати са својим страхом и оно ће трајно остати у њиховом поседу. Тај мнемонички трик са поспешењем памћења изазивањем снажних емоција и данас се користи у неким сеоским срединама, када се деца показују границе породичног имања. Тамо где се користи (Косово и Метохија), нема судских спорова око међа.

Ако је ова претпоставка тачна, онда је велика штета што није сачувано више таквих лекција. Хесиод је био велики познавалац звезда, што нам је јасно речено у његовом делу *Послови и дани*, па је могуће да је управо то његово знање био повод да му се припише и ова песма. Она свакако може да буде једна од многобројних верзија мита о настанку сазвежђа Лабуд, а може и да описује један след астрономских догађаја од јуна до септембра у седмом веку старе ере, посматран из светог шумарка Аполона Пагасејског.

Сматра се да је Хесиод живео између 750. и 650. године старе ере. 651. година је на граници тог периода, што не доприноси сазнању о ауторству ове песме. Али, помрачење Сунца у јуну, убрзо после вечерњег изласка Лабуда и Херкула, се могло посматрати из Пагасе још два пута за време Хесиодовог живота, 17. јуна 679. године старе ере и 27. јуна 661. године старе ере. Два разлога више да се догађаји запамте и забележе.

Слика 8: Помрачење Сунца 17. јуна 679. године старе ере, видљиво у античкој Грчкој.

Слика 9: Помрачење Сунца 27. јуна 661. године, видљиво у античкој Грчкој.

У том смислу, песма Хераклов штит стварно може да буде једна лекција из астрономије, за коју се учитељ побринуо да буде упамћена. Ако је то тако, треба активно трагати за још неком сличном.

Литература

The Shield of Heracles: e-text (English translation by Hugh G. Evelyn-White, 1914) доступно на интернету

IS THE POEM "THE SHIELD OF HERACLES" A COSMOGONIC MYTH OR A SMALL LESSON IN ASTRONOMY?

The poem "The shield of Hercules" is attributed to Hesiod since the time of antiquity, although the authorship is not certain. In some of its parts, fragments from Homer's "Achilles Shield" are repeated, so there are researchers who consider it to be a (unsuccessful) compilation. Hesiod lived and worked in the seventh century of the old era, so if the poem is not his, we do not really know when it was created. If at the time of flourishing of Helada it was attributed to this author, there must have been some reason for this, so the time of its creation can, in the absence of other temporal determinants, be placed at the time of Hesiod.

At first glance, the poet tells a myth, he describes the struggle of Hercules with Cynus and Ares, the god of war and the father of Cynus. He also describes the shield, which is handled by the main hero, Hercules, as well as his genealogy. The reader must notice that all the actors of the poem can be seen in the sky; Cynus, like the constellation Cygnus (its name and meaning), Hercules, as constellation Hercules, Iolaus, his coachman as the constellation of Auriga (Coachman), Apollo as the Sun - he is the solar god, Ares, as the planet Mars, called Pireis ("fiery"). Thus, the poem can be read as a myth of the origin of the described part of the heavens or as a small lesson from astronomy with a description of the part of the sky. The aim of this paper is to point out the possible astronomical nature of this poem.

Key words: Archaeoastronomy, Cynus, Hercules, Pagasa